

25. Перлов С.А., Жибарева Т.С. Выработка коробочного картона марки А на круглосеточной машине К-12 // Бумажная промышленность. – 1972. – № 5. – С.17.
26. ЦДАВО. – Ф.2. – Оп.9. – Спр.6688. – Арк. 67.
27. Медведев П.А., Лопуха В.П., Войхановский С.С. Два года работы Херсонского целлюлозного завода // Бумажная промышленность. – 1965. – № 3. – С.12.
28. Гринберг М.М., Тищенко Е.В., Воловик С.И., Лютая М.А. Применение тростниковой целлюлозы в композиции печатной бумаги // Бумажная промышленность. – 1964. – № 12. – С.25.
29. ДАМК. – Ф.Р.1. – Оп.4. – Спр.1051. – Арк.88.
30. ДАМК. – Ф.Р.1. – Оп.4. – Спр.1058. – Арк.1124.
31. ДАМК. – Ф.Р.1. – Оп.4. – Спр.1052. – Арк.522-523.
32. ДАКО. – Ф.5003. – Оп.1. – Спр.2261. – Арк.1.
33. ДАКО. – Ф.4829. – Оп.2. – Спр.575. – Арк.2.

Сушко О.О.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

ХОМЕНКО АРСЕН (1891–1938): СТАТИСТ І ДЕМОГРАФ

Він встиг трапити революційних барикад й університетських аудиторій, есерівських зібрань та військових структур білої, жовто-блакитної та червоної армій, попрацювати в думках і радах, але не вони слугували його візитною карткою.

Арсен Петрович Хоменко народився 27 серпня 1891 року в уславленому м. Батуріні на Чернігівщині, коли його батько служив в армії, маючи офіцерський чин. Мати Олімпіада Миколаївна займалася „хатнім господарством”. Сина віддали до Черкаської гімназії, де він навчався вісім років (1901-1909). Спочатку поступив до Київського університету на фізико-математичний факультет, слухаючи лекції протягом 1909–1911 рр., але за участь в діяльності партії соціалістів-революціонерів був виключений з лав студентів університету св. Володимира в 1911 р [1]. В партії есерів він перебував з 1910 до 1918 р., будучи членом Київської організації, а згодом пристав до УПСР, співпрацюючи до вересня 1919 р. Напередодні війни навчався один рік на юридичному факультеті Київського університету (1913–1914), хоч був позбавлений такого права згідно наказу від попереднього

звільнення, але цього разу перешкодила війна та матеріальна скрута. Військову повинність Хоменко відбув протягом десятимісячної служби (1912–1913) в 124 піхотному полку у Воронежі командуючи роту. Поручик старої армії не зовсім вдала сторінка біографії для майбутнього „сослужащего”. Майже всю війну перебував на фронті в Галичині, а повернувшись з окопів до Харкова був обраний гласним харківської міської думи (1917), входив до першого складу Харківської губради робітничо-селянських депутатів [2]. Там працював в культурно-освітніх закладах, але не довго.

Громадянська війна та революційні баталії не залишили колишнього поручика, котрий внаслідок контузії „не чув на ліве вухо”. Від лютого до вересня 1919 року провоював під орудою С. Петлюри на старшинських посадах, командував сотнею. „Участь приймав в багатьох боях, – зізнався Арсен Петрович в 1930 р. під час чистки кадрового складу Держплану, – брав участь як всі старшини війська” [3]. Його просто мобілізували до війська С. Петлюри, бо він був українцем з Батуріна, знав декілька іноземних мов, понюхав добряче фронтового пороху. Під знамена українського війська ставала найсвідоміша і найпатріотичніша частина інтелігенції, яка виборювала державність незалежної України. Саме тоді до війська УНР прийшов В. Сосюра, котрий потай від цензури писав 1924 року: [4]

*І пішов я тоді до Петлюри,
бо у мене штанів не було.
Скільки нас таких біля муру
од червоної кулі лягло!
Ми пройшли золотими ланами,
крізь вогонь і синяву пройшли,
та навіки, навіки за нами
оселедець, погони і шлик.*

Органи ДПУ, починаючи від 1921 р., вишукували петлюрівців скрізь: в державних, господарсько-кооперативних, освітньо-культурних закладах та установах. В жовтні 1919р. Хоменко потрапив до армії Денікіна, але полоненим, хоча довелося майже три тижні служити рядовим. Військово-фронтові поневіряння завершилися в частинах Червоної армії, у яких він перебував з січня по вересень 1920 р. „на посаді для доручень при штабі фронту”⁵. Тепер довелося воювати проти вчорашніх однополчан-петлюрівців на Південно-Західному фронті.

Війна завершилася і розпочалася боротьба за виживання, хоча розпорошені загони „колишніх петлюрівців” продовжували воювати з регулюючими частинами червоних за рідний край, район, Україну. Навіть

запровадження непу весною 1921 р. не призупинили антирадянської війни українських повстанських загонів по всій Україні. Економічно-господарська руїна та переслідування так званого „політичного бандитизму” тримали суспільство в постійній напрузі, вибухаючи хвилями соціального гніву та протесту селян, дрібних кустарів, розорених непманів-початківців. Відмахавши шаблею на фронтах, колишній бранець Хоменко взяв до рук рахівницю, влаштувавшись інструктором до щойно створеного Українського статбюро. Скрутні і перехідні 1921–1923 роки, як відомий персонаж з геніального твору Ільфа та Петрова „Золоте теля” Корейко, перебув в Укрстатбюро (1920–1921), на посаді завідуючого відділом статистики Укртрестсельмашу до березня 1923 р., а звідти потрапив до ЦСУ УСРР на посаду завідуючого відділом демографії в галузі соціальної статистикиб. Він мав базову, хоч і не закінчену вищу освіту в царині математики, навчався трохи юриспруденції вільно читав французькою, німецькою, польською тому в економстат секторі, керуючи групою демографії, не виглядав „білою вороною”. З 17 років вже сам заробляв на хліб, бо батько помер ще у 1914 р., тому займався репетиторством, коректурою у видавництвах, тобто у його 30 років був дуже зрілою людиною. Покоління, на долю якого випали I світова війна, революція, громадянська війна, більшовицька перебудова, пройшло через смугу жорстких соціально-політичних випробувань і виявляло неабияку здатність до виживання, хоча були серед них і „слабодушні”, яких гнітило внутрішнє сумління: „за що боролися?” Вони не сприймали неп і відродження приватного підприємництва, тому траплялося завершували самогубством життя.

Хоменко займався статистикою, яка торкалася долі людей опосередковано, не травмуючи його душі. Він опрацьовував матеріали перепису 1920 та 1923 років, переймався здоров'ям мами, дбав про сім'ю, бо мав дружину Марію Степанівну, тобто життя ставало „на круги своя”. Він мав декілька науково статистичних розробок, друкувався в періодичній пресі з питань соціально-економічного розвитку українського суспільства 1920-х рр. Завдяки його знанням та наявності висококваліфікованої групи статистів-демографів тоді виходили ґрунтовні статистичні довідники. Зокрема, розділи про соціально-демографічний рух та національний склад населення в щорічниках (Україна: статистичний справ очник. – Х., 1925; Україна: статистичний щорічник. – Х., 1926.) готували співробітники секції соціальної статистики, зокрема чотири фахівці з питань народонаселення, якими керував Хоменко. Він брав безпосередню участь в статистичному обстеженні національного складу робітників та службовців в установах УСРР восени 1929

р. [7]. Саме тоді вийшла друком його книга про національний склад населення України, міського та сільського. Їх автор виокремлює проблему розселення нацменшин, їх концентрацію в національних сільрадах та в округах і нацрайонах., зосереджуючись на російській сільській людності [8]. Фактично робота побудована на матеріалах перепису населення 1926 року. Опрацьовуючи їх, Арсен Петрович звернув увагу на відсутність національного складу „чужинців”, яких виявилось 23207 чоловік, які були громадянами УСРР та СРСР [9]. Відомості про них не збиралися, тому вони залишалися „інкогніто”, щоправда для ЦСУ, а не ГПУ. В Україні мешкали 28,9 млн. чол., з них українці становили 23,2 (2,5 в містах, 20,7 млн в селах), росіян 2.6, євреїв – 1.5, поляків 476,4 тис., а решту нацменшини з кількістю до 100 тисяч чоловік [10]. До українців належав батурінець Хоменко, якого намагалися записати до „політичних чужинців”.

Діяльність групи демографії секції соціальної статистики ЦСУ УСРР відбувалася головним чином за „московським планом”, зосереджуючись на двох основних напрямках: 1) кон’юнктурний облік ключових елементів природнього руху населення; 2) річні зведення природнього руху населення. Ніякої самостійної роботи поза „планом Москви”, крім опрацювання матеріалів перепису 1926 р., група Хоменка не проводила [11]. В особистому житті та на роботі все рухалося „природньо”, допоки один з його колег не надав скаргу на Хоменка про те, що він разом з співробітницею Інституту охорони материнства і дитинства запланував видати книгу про дитячу смертність в Україні. Газета „За соціалістичний план” навесні 1930 р. навіть видрукувала статтю-осуд „Треба витравити”, звинувативши Хоменка в поширенні „антирадянської пропаганди серед співробітників”, використовуючи ніби для цього лист від Т. Корчака-Чепурківського.

6 липня 1930 р. відбулося засідання комісії з чистки апарату Держплану, на яке запросили і Хоменка. Характеристика, яку поклали на стіл комісії, виявилася двоякою. „Хоменко багато зробив в галузі демографічної статистики, – йшлося в ній, – як в організації первісного обліку, так і в постановці поглиблення розробки статистичних матеріалів і досить широкій публікації. Він брав керівну участь в організації демографічного перепису, в розробці його матеріалів і вже видав дві роботи по перепису” [12]. Загалом досить лаконічна, вичерпна і головне позитивна характеристика. „Але Хоменко залишається „вчеником” старої школи буржуазних демографів, – зазначалося далі, – не вміє пристосувати організацію демографічних робіт до сучасних вимог соціалістичного будівництва країни” [13]. Пригадали його службу „у ворожих арміях”, офіцерське звання і дворянське походження,

участь в органах державної влади УНР. Йому приписували „затирання молодих спеціалістів”, конфлікт з місцевкомом, „боротьбу з стінгазетою”, надмірне навантаження співробітників, що „до цього часу не виявив своєї політичної фізіономії”. Політичні мотиви критики ставали все виразніше і наполегливіше. „Під час чистки виявилось, – підкреслювалося в протоколі засідання комісії, – що тов. Хоменко до цього часу не ізжив остаточно політичних есерівських поглядів, не може керувати роботою демографії, тому що недооцінює політичного значіння цієї роботи, не може бути відповідальним керівником” [14]. Чистки, які набули тоді фактору політико-ідеологічного плямування, тобто пошуку жертв масових репресій, стали для нього черговим випробуванням, яке подолати він не зміг. Комісія вагалася навколо проблеми визначення військово-армійського рангу його батька: „служив в царській армії, генерал чи офіцер” [15]. Для них було все одно, бо вони вже з’ясували для себе – Хоменко „соціально чуждий елемент і опарний вдобавок” [16]. Досвід політичної та судової розправи над технічною інтелігенцією органи ДПУ вже мали. В 1928 р. відбувся процес „Шахтинська справа”, а весною 1930 р. сфабрикували одразу три гучних процеси – „Промпартія”, Спілка визволення України, „Процес трудової селянської партії”, жертвами яких стала наукова еліта, провідні інженери, економісти, соціодемографи, статисти. В 1928 р. Г.Ф. Гринько, коментуючи „Шахтинську справу”, гадав: вона була чи не була „судом над інтелігенцією” [17]. Питання не риторичне, а політичне, яке торкнулося самого Хоменка. Висновок комісії виявився надто категоричним: „За бюрократичне і погане адміністрування дорученої йому роботи, зажиму і погане ставлення до молодих фахівців, відізвання своєї роботи від громадського контролю, вороже ставлення до стінгазети, нездорових взаємовідносин з місцевкомом в галузі просунення і переміщення співробітників, кволе висвітлення своєї роботи і не прийняття участі в громадській роботі колективу (тоді як раніш ставився з 1917-1920 р. вороже до підприємств радянської влади і був політичним діячем) зняти з роботи Держплану по первой категорії” [18]. Приречений на подальше політичне переслідування та намагаючись реабілітуватися, Хоменко пише 10 липня 1930 р. листа до Комісії РСІ, яка перевіряла роботу Держплану. Він виклав перелік своєї громадської активності: читання лекцій, участь в перевірці діяльності ЦСУ у складі групи РСІ, виголошення промов на зборах економкомісії ЦСУ, робота в секції соціальної гігієни Харківського мед товариства, консультації аспірантів кафедри соціальної гігієни, друкування статей на шпальтах „Вісті ВУЦВК” (рубрика „Культура і побут”). Посилання членів комісії на офіцерське звання його батька та дворянське походження,

очевидно, викликали внутрішній морально-етичний спротив Хоменка. „Моєму батькові, – гордо заявив він шариковим по чистці, – я був зобов’язаний тим найкращим, що в мене є. Перш за все я йому зобов’язаний першим свідомим шуканням кращого, я йому зобов’язаний великою шанобою до труда, до трудового люду” [19]. Відчувалася щира любов сина до батька, його душевна чистота і святість. Коли його „чистили”, йому виповнилося майже 40 років, позаду були війни і поранення, попереду сталінське судилище. В 30-х рр. А.П. Хоменко працював на кафедрі соціальної гігієни Харківського медінституту, а влітку 1938 року був безпідставно репресований [20]. Політичний режим прибирав до рук неблагонадійних, особливо статистів-демографів, які знали про наслідки репресій голоду.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (ЦДАВОУ). – Ф. 539., оп. 16., спр. 545., арк. 3.
2. Там само.
3. Там само, арк. 4.
4. Сосюра Володимир. Мазепа, поема. Лірика. – К., 2001. – С. 119.
5. ЦДАВОУ. – Ф. 539, оп. 16., спр. 545., арк. 36.
6. Там само, арк. 26-28.
7. Національний перепис робітників і службовців України (жовтень-листопад 1929 р.). Збірник стат. матеріалів за ред. І. Златопольського. – Х., 1930.
8. Хоменко Арсен. Національний склад людності УССР. – Х., ДВУ, 1929. – С. 69
9. Там само. – С. 12
10. Там само. – С. 6
11. ЦДАВОУ, ф. 539, оп. 16, спр. 545, арк. 6
12. Там само.
13. Там само. – арк. 21
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. Там само. – арк. 22
18. Там само. – арк. 26
19. Там само. – арк. 11-12
20. Голод-геноциду 1933 року в Україні: історико-політологічний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. Міжнародна

науково-теоретична конференція, Київ, 28 листопада. 1998 р. Матеріали. – Київ-Нью-Йорк, 2000. – С. 75

*Трикіша А.П.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова*

УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ СОЦІАЛІСТІВ-ФЕДЕРАЛІСТІВ ТА СТВОРЕННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

З початком Лютневої революції 1917 року, яка дала величезний поштовх зростанню національної свідомості українського народу, рух за досягнення національно-територіальної і національно-культурної автономії провідником якого виступила українська інтелігенція, дедалі набирала все більшої сили.

Український рух мав суто демократичний характер, тому невдовзі свою роботу активізували українські політичні партії.

25-26 березня 1917 року провело свій з'їзд Товариство українських поступовців, на якому було прийнято нову назву організації – “Союз українських автономістів-федералістів” і проголошено курс на досягнення автономії України. [1;57]

6-7 квітня відбулись наради Української радикально-демократичної партії, що об'єднувала переважно інтелігентські та ліберально налаштовані українські кола, які були головним активним елементом Товариства українських поступовців. 25-28 червня 1917 р. відбулась партійна конференція на якій було прийнято резолюцію про зміну назви партії. Відтепер це була Українська партія соціалістів-федералістів, провідниками якої стали: В.Біднов, Д.Дорошенко, С.Єфремов, Ф.Матушевський, А.Ніковський, В.Прокопович, О.Шульгин і С.Ерастов.[2;140]

Таким чином, пройшовши кілька етапів творення, партія УПСФ, що стала правонаступницею Товариства українських поступовців та Української радикально-демократичної партії, зайняла “праве крило соціалістичного флангу”. [3;29] У подальшій діяльності партія відстоювала еволюційний шлях соціально-економічних перетворень, а кінцевою метою вважала ліквідацію експлуатації, побудову соціалізму. [4;145]

За своїм складом партія була нечисленна, кілька тисяч чоловік, однак і її провідники, і рядові члени мали великий політичний досвід і, що важливо, в умовах революційної стихії, відзначалися поміркованістю і зваженістю у своїх рішеннях і діях. [5;533]